

Ivo Bogner

Slavonija se borila i pjesmom

Rijetko je koja epoha bila bogatija u sudbonosnim događajima, prema tome i u materiji za poetsko oblikovanje, nego ova naša epoha borbe čovječanstva protiv fašističkog barbarstva. Epoha bremenita porođajnim mukama, u nastajanju jednog novog svijeta.

Budući naraštaji potreseno će slušati o tragici i veličini ove epohe, koja je u sebi sadržavala koliko mahnitanja, toliko i uzvišenosti u isti mah; koliko izopačenosti, toliko i heroizma u jednom krvavom i bestijalnom sumraku — praskozorju. S grozom će slušati o jednom pobješnjelom vremenu razularenih nagona s jedne strane, a s druge strane o čudesnom usponu čovjeka iz nepoznatih dubina naroda; o vremenu kada je u jednom strašnom rvanju ne-čovjek srušen u bezdan nepovratnosti.

U tome četverogodišnjem obračunavanju između čovječnosti i užasa, ostavio je neprijatelj duboke tragove svojega postojanja. Četiri godine satirao je naš narod stravu i konačno je plamenom svojega srca spalio.

Fašistički napad na slobodno čovječanstvo nije bio iznenadan. Već tridesetih godina čulo se pod zamračenim evropskim obzorjem potmulo brušenje bajoneta za drugu svjetsku klaonicu. Fašizam se okrutnom pedanterijom spremao da izvrši veliki zločin.

Ubrzo se u kolopletu ratnog vihora našla i bivša Jugoslavija. Izgrađena na dvadesetgodišnjoj laži, postala je lakši plijen germanskih i ostalih zavojevača. Ciničnom bezkrupuloznošću tadašnji su vlastodršci napustili narod, iako je on bio spreman braniti svoje ljudsko dostojanstvo. Zločinačko bombardiranje Beograda i drugih otvorenih gradova, vojska u rasulu, izdan narod, ulazak tuđinskih vojnika na naš teritorij, kapitulacija, stvaranje marionetskih država i vlada — kaleidoskopska je slika onih jedanaest tragičnih dana 1941. godine.

Mrak, tintasti mrak i strava očekivanja. Taj mrak bio je sve češće ispresijecan požarima domova, a zloguku tišinu parali su usijani vrisкови preklanih ljudi, žena, djece. Vampir razaranja obilazio je zemlju

i uništavao sve što je imalo savjest i kičmu. Uporedo sa svijetlom požara, u tome mraku javilo se još jedno svijetlo, koje nije uništavalo, već pokazivalo. Bila je to crvena zastava partije koja je pozivala ljude smjela i gorda srca da svoju ljubav prema narodu suprotstave hladnom čeliku neprijatelja. Narod nije bio više sam prepušten tuđincima i domaćim prodanim dušama. Partija je pozvala na ustanak i narod je pošao u borbu za crvenom zastavom. Najbolji i najhrabriji sinovi naroda pošli su gotovo goloruki na svoj trnovit, ali u našoj historiji najslavniji put. Počela je tako, pod vodstvom partije, velika narodna revolucija. Ustaničke puške grmjele su na svim stranama naše domovine, pozivajući rodoljube da ostave »sveti kućni prag« i potraže putove k slobodi u njedrima naših planina i među zelenim kosama naših šuma.

Stvarale su se prve partizanske čete, koje su unosile zabunu i strah u redove neprijateljskih vojnika. Nizale se prve pobjede nad nemilosrdnim protivnikom. Srsi jeze prolazili su neprijateljem kada bi negdje u blizini svojih pljačkaških kolona odjeknulo ono gromko partizansko: »Hura«!

Plamen revolucije zahvatio je sve krajeve naše domovine. Buktnju borbe partija je pronosila s jednog kraja zemlje na drugi.

I pitomu Slavoniju zahvatio je 1941. godine ratni vrtlog. Široku slavonsku ravan zastrla je prašina, gusti oblaci dima, plameni jezici propinjali se u oblake, a mjesto mirisa sijena i šljivika, u nozdrve je plazio smrad lješina. Fašizam je zaigrao svoj dijabolični ples širom slavonske zemlje. Plodno tlo, natopljeno suzama, opustjelo je. Crna zemlja još više ocrnjela, jaukala je. Zamrzla pjesma na djevojačkim usnama, nestalo je zapeškirenih momaka. Vesela, raskošna i raspojasana Slavonija utihnula je i uozbiljila se kao trudna žena. Duboka zamišljenost i nedoumica šuljala se slavonskim selima i gradovima. Slavonija je patila, Slavonija se grčila u mukama. Patnje su bile nečuvene, pesti su se stiskale od razdirućih bolova, punile se jame ubijenim ljudima, bunari postajali grozni grobovi. Krv je tekla, tekla i miješala se u toploj utrobi zemlje s njenim svježim sokovima. Sokovima zemlje kroz koju je pitala Slavonija svoje borce — partizane. Uz pratnju potmule podzemne tutnjave, rađao se u Slavoniji u krvi i smrti nov život i nov čovjek — neimar novog svijeta.

Prije dvadeset godina pošli su Slavonski partizani neprohodanim stazama, nošeni snagom nesalomljive volje, da iskrče džunglu ljudskih nastranosti i zločina. Svijetlom svojega saznanja osvjetljavali su si stazu ka vrhuncu i uporno išli naprijed. Sapirala ih kiša, bolno bockale sniježne iglice, šibao surovi vjetar, znoj izjedao put, iz izgriženih tabana zemlju natapala ljudska krv. Put ih vodio u bezbrojne juriše. Rukama su otimali puške, golim šakama mitraljeze, prsima uništavali bunkere, zatvarajući na njima otvore svojim vrelinim grudima. Umirali su i pobjeđivali smrt, »jer se smrti smiju i rugaju«.

Protiv slavonskih partizana vođeno je nekoliko teških ofenziva. Tuđinske metalne ptice okitile su plavo slavonsko nebo i sa svojih visina sijale zator i smrt. A na zemlji bilo je još i teže. Čelične grdosije

bljuvale su vatru i ubojno zrnje. Neprijatelj je htio zagristi kao vuk u grlo narodnog ustanka.

Gladni i bolešću ispijeni partizani hrabro su odbijali neprijateljske ofenzive. Fašističkom su krvlju gasili požare sela, njihovim životima svetili nevinu djecu pregaženu tenkovima, svetili zaklane očeve, majke i braću, silovane i ubijene sestre. Svagdje su partizani pobjeđivali nasilje; njihovi redovi postajali su duži i gušći, a granica oslobođenog dijela Slavonije sve se više širila.

U tim surovim uslovima partizanskog života ni na oslobođenom teritoriju nije bilo predaha ni odmaranja. Radilo se mnogo i organizirano na svim područjima u cilju podizanja porušenog ili pokretanja novoga rada. Iako se ratište ljuljalo naprijed i natrag, ipak se nije odustajalo od mnogobrojnih akcija. Kako na bojištu, tako se radilo i u pozadini — uporno, smjelo, nesavladivo. Usred grmljavine topova i ratnog pustošenja radilo se naročito mnogo na kulturno-prosvjetnom polju. Ovo polje, stoljećima obraslo korovom, trebalo je raskrčiti i zasijati zdravim sjemenom.

Po svim slavonskim krajevima i po svim vojnim jedinicama oblikovane su kulturne ekipe, pjevački zborovi i kazališne družine. Otvarani su analfabetски tečajevi, osnovne škole, domovi kulture. Naročito značajnu ulogu odigrala je štampa u razvitku borbe i djelovanja na svijest naroda i borca. Pokrenuti su brojni listovi u kojima su sudjelovali borci i rukovodioci. Tako je na području Slavonije 21. siječnja 1942. prvi put izišao »Slavonski partizan«.¹

Pored njega, kao glasila NOV i POJ za Slavoniju, nicali su listovi u odredima, bataljonima i brigadama. Ti su listovi i listići, umnožavani prepisivanjem, pretipkavanjem, šapirografiranjem, ciklostilom, išli od ruke do ruke, s veseljem dočekivani i rado čitani (vidi sl. 1—4).

Stara tvrdnja da dok oružje zveči, šute muze, nije se u partizanskoj stvarnosti narodno-oslobodilačkog rata obistinila. Pored istaknutih pjesnika koji su u redovima narodne armije nastavili svoj pjesnički rad, ili baš u danima Revolucije počeli izgrađivati svoju pjesničku fizionomiju, javilo se na hiljade boraca, koji su svladavši osnovnu pismenost ostavljali na čas pušku i zamjenjivali ju perom. Zašumjela je bujica stihova na temu šume i puške, borbe i umiranja. Brojni književni pokušaji ljudi iz naroda, razasuti po listovima i džepnim novinama, dokazom su njihove težnje da progovore o svom vremenu. Ove pjesme najviše pjevaju o rodoljubju, o narodu, o domovini, o Titu, o imenu i časti, o žrtvama i krvi, o borbi i slobodi, o istini i pravdi, o izdaji i nasilju. Sve su one bremenite od teške sudbine naše zemlje i našeg života. Svi ti stihovi otkrivaju naš život od jučer, život pun pravedne borbe, život svet od muke i težine ogromnih žrtava, ali i život osramoćen izdajom domaćih služitelja tuđinu, pun krvoprolića među rođenom braćom.

Sasvim primitivnim poetskim sredstvima dana je tim stihovima mržnja na sve one koji su otimali život i imanje, rasturili porodice i domove, razarali i palili; mržnja na one koji su htjeli da unište ovaj narod i kao narod i kao ljude; ljubav prema patničkoj domovini i narodu

i vjera u pobjedu. Ma da ti stihovi — osim rijetkih izuzetaka — nisu kadri da podnesu ni blagi književno estetski kriterij, imaju oni danas posebnu draž i ne može se čovjek — otvarajući izbljedjele stranice partizanskih listova i džepnih novina — oteti ponosnom ganuću. Iako nisu po snazi svoje interpretacije duboki, ti stihovi djeluju svojom tematikom i tretiranjem bliskih događaja. Zbog toga oni i zaslužuju da se o njima piše kao i o stihovima koji su sadržajno zasjekli u najznačajniju epohu našeg narodnog života, i baš tom svojom sadržajnošću, aktualnošću, dosljednim i pravilnim ocjenjivanjem Narodne Revolucije i vojne protiv okupatora, dobivaju značaj historijskog dokumenta. Pod žuljevitim rukama boraca nastajale su pjesme koje su djelovale kao putokaz svojom borbenom sadržajnošću. U njima ima poleta, samoodričanja, političke bistrine i klasne svijesti, neke posebne vjere da se u pojedincu nalazi snaga čitavog naroda. Koliko ima samouvjerene snage i mirne odlučnosti u ovim optimističko-mladenačkim stihovima.

»Mi omladina smo brigada,
Neustrašivi borci smo mi,
Sinovi sela i grada
Narodni oslobodioci,
Kud naše noge kroče
Fašizmu donose smrt,
Za narod i drugove pale
Sve krvnike mi ćemo strt«.²

Mlada skojevka je u ciljevima narodno oslobodilačke borbe našla sadržaj svojih životnih ideala: podrediti do potpunosti sve svoje fizičke i umne snage služenju naroda!

Mnoge pjesme slavonskih partizana nastajale su kao reakcija na aktualnost ratnih ili pozadinskih zbivanja. Obično ispjevane tradicionalnim stihom narodne pjesme, u desetercu ili osmercu, dobivaju one značaj stihovanih dokumentacija iz ratnih dana. U istom broju »Mladog borca«, izašao je člančić o rušenju pruge. Vukosava, autor tih redaka ukratko opisuje jedan detalj o rušenju pruge: »rušimo mu prugu (Paveliću, opaska I. B.), režemo telefonske žice, sijećemo bandere«. Zatim ponosno nastavlja: »Zbog naših akcija nije neprijatelj mogao petnaest dana da vrši željeznički saobraćaj«. A na kraju izražava želju da o tim akcijama progovara i u stihovima:

»Pavelića uhvatila tuga,
Svakog dana ruši mu se pruga.
Paveliću, metni ti bandere,
Mi smo svoje spremili testere!
Paveliću, i žice nategni,
Mi smo svoje makaze pritegli!
Od Poljane do Lipika
Ne mož' banda da s' vozika.
Omladinke prugu ruše
I fašizam one guše.

Kako je tu ironija izrečena na jedan osebujan narodski način. Koliko ima bodljikave zajedljivosti u tom neposrednom obraćanju »poglavniku« — nemoćniku pred naletom mladih partizana. Mladenačku obijest ovih stihova dovršava dvostih ozbiljan i gord zbog vlastitog sudjelovanja u uništavanju fašističke imovine. Ponos izbija iz stotine poetičkih stihova napisanih u želji da i oni budu makar i najskromniji prilog narodnoj stvari. Ponos zbog stvaranja novoga sutra. Nastajali su oni kao plod osjećanja punoće života, koji je dobio svoju zaokruženost i cjelovitost u perspektivama novog, slobodnog društva. A tu perspektivnost je davala partija. Otuda i ponos na pripadnost partiji. Pjesmama koje izražavaju vjernost partiji i ponos što se njoj pripada ima mnogo. Među mnogobrojnim pjesmama, možda pjesma »Mladi komunista«, najviše izražava ponos i nadahnuće, kojima je partija ispunjavala bezimenog borca i čovjeka:

»Ja sam mladi komunista,
Nebojim se švaba trista,
Nebojim se ni tenkova,
Pa ni štuka aviona.
Kuda prođe komunista,
Naša zemlja osta čista,
Naša zemlja osta čista
Od četnika i fašista.
Komunisti tako rade
Domovinu novu grade
Domovinu punu sreće
Gdje nepravde biti neće³

Svaka Revolucija — pa i naša — postavlja jedno britko pitanje pred čovjeka — pitanje njegova odnosa prema smrti. U momentima kada se čovjekova egzistencija nalazi na ivici postojanja i nestajanja, to pitanje iskrsava u naročito oštrom svijetlu. A takvih je časova bilo i previše u ratnim danima. Baš tada se i dokazivala sva veličina malenih: u njihovu samoodricanju vlastitog života, u divnoj žrtvi za druge. Ljepota i veličina znanih i neznanih ljudi i žena, tim jače blista što su svjesno ginuli i svojom smrću gradili život novim pokoljenjima. I ta svijest o potrebi žrtve za druge, to je jedna od najviših odlika partizanskih boraca. Sasvim ispravno rekao je jednom Ivo Ribar Lola: »Heroji se ne rađaju, oni postaju«. Postali su, uistinu, heroji borbe i pobjednici smrti. Smrt nije više izgledala strašno u njihovim zjenicama, jer je strašnije bilo živjeti na koljenima. Sadržaj Revolucije oblikovao je kvalitativno novog čovjeka.

Ranjavanje, umiranje, smrt neizbježna, to je tema slavonskih partizana. Nježni i blagi lirizam zrači iz ovih stihova, koji naviru iz potresene duše. Bol je oštra i ona boli, jer je pao čovjek. Ona se ne iskazuje na plačljiv ili nametljiv način. Zbog bola nema očajanja koje dovodi do resignacije. Bol je uvijek prevladana mišlju o svetom cilju zbog kojega je ugasnuo jedan ljudski život. Bol se ukoči, a ruka stegne pušku. Ili se

bol topi u vreloom osjećaju ponosa što ova zemlja ima takvih sinova koji trpe bez uzdaha:

»Divila sam se tvojoj snazi,
tvome junaštvu,
tvome strpljenju
kod teških bolova.
Ne možemo propasti,
kada naša zemlja ima
tako divne sinove.«⁴

Pjesma predstavlja jedan istinski spomenik veličini ljudskog srca okamenjenog u podnošenju bolova, koji režu po svim udovima. Ona izražava čvrstu vjeru u ostvarenje krajnjih ideala »kada naša zemlja ima tako divne sinove«.

Druga smrt izazvala je dostojanstvenu tugu u srcu borca. Ona također sadržava u sebi divnu misao o žrtvovanju za slobodu naroda. Bez žrtava nema slobode — to je osnovna, izrečena misao ove pjesme. Ali, u njoj se sakriva i neizrečena misao o tome, da takav borac živi i dalje u uspomeni naroda:

»Druže, pao si
za slobodu naroda svog,
za zemlju svoju i
mili dom.
Druže, pao si!
Junačku krv svoju dao si
za spas naroda svog,
svog naroda porobljenog.
Druže, znao si
da bez krvi
sloboda ne može doći.
Druže, hvala ti i slava ti!«⁵

Dirljiva u svojoj skromnosti i jednostavnosti izraza, nosi ona u sebi jednu duboku historijsku istinu. Nesebična žrtva za budućnost postaje poluga za stvaranje te iste budućnosti. Graditelji budućnosti — to je pali borac, anonimni čovjek iz naroda, koji sinovski vrši svoju rodoljubnu zadaću do kraja. I preko kraja. Nezamjetljiv u svojoj skromnosti, pridonosi svoje srce domovini, da bi ona njegovim žarom grijala druge. Skromnom životu upućena je pjesnička topla riječ: »hvala«!

Skromna, a opet toliko divna i sadržajna.

Motiv smrti znao je izazvati i dublju zatalasanost emocija i snažniji izraz. Takve pjesme djeluju neposredno, jer zadiru k jezgru čovjekove

duševnosti. Dovoljno je i samo sjećanje ili pogled na breg, pa da se pokrene unutrašnjost na stvaranje. Potresenost nabujala pri pogledu na neznanu humku u zelenoj gori iskazana je s puno osjećajnosti koja raste pri sjećanju na pokojnikovu porodicu, da bi završila smirenom utjehom:

»Izmed vitih jela u zelenoj gori,
 Jedna svježa humka osamljena stoji.
 Nema na njoj znaka, humka je neznana,
 A ta svježa humka grob je partizana.
 Tko zna odakle je? Kom pripada rodu?
 Al zna se samo, da je pao za slobodu.
 Možda negdje sada jedna stara baka,
 Očekuje sina — svojega junaka.
 Ili mlada moma svoga dragog čeka,
 Da joj kući dođe iz svijeta daleka.
 Al on sad počiva usred gore hladne.
 Pokriva ga zemlja domovine drage.«⁶

Navešću još jednu pjesmu koja prodire u sferu dublje osjećajnosti i pokazuje izrazitije poetske kvalitete. Ona i metrički dobro predočava tužnu svečanost sahrane poginulog borca. U njoj ima nastojanja da se izazovu i izvjesni akustičko-vizuelni efekti:

»Umro je borac. Ne gori svijeća pod pokrovom bijelim,
 Ne plače majka, ne rida seka, ne cvili dijete.
 Ne pletu se vijenci, ni korote nema,
 Pobožnih žena molitve ne lete.

Umro je borac. Nema jauka, niti se opijelo služi,
 Nema grobnica tamnih, posmrtnog marša nema.
 Nema sprovoda dugog, ni tužna ne zvone zvona,
 Pa ipak se borca s bolom na posljednji počinak sprema.

Mi nemamo mnogo da ti damo. Srce u grudima samo!
 Naše su boli nijeme, a naše suhe su oči,
 Tek duša nam tiho jeca, od bola stišću se ruke,
 I svaki od nas naprijed osvetiti tebe kroči.

Umro je borac. U tamnu zemlju spuštamo tijelo,
 A misli osvete u pobjedonosnom vode nas polju,
 Plačemo dušom svojom, a rukom stežemo pušku:
 Neka je slava drugu, što pade za čast i slobodu!«⁷

I malene ciklame znale su izazvati na pjesničko stvaranje. Iz mirisa ciklama vinulo se sjećanje na djetinjstvo: na trk kroz šumu i branje ciklama. Sada ciklame niču na grobovima mrtvih boraca i mirišu krvlju. Pogled na krvave ciklame inspirira na stvaranje jedne uistinu doživljene pjesme, snažne i po izrazu i po slikama:

»O kako se crvene kroz šume kojima borci kreću.
Kako miris njihov i na njih pogledi gode.
U ruke ih primamo svoje, udišemo miris vreli,
A misli nas naše natrag u toplo djetinjstvo vode.

Nekad smo trčali šumom, crvene brali ciklame,
Pjesma je naša punila putove šumske i staze,
A danas su šume postale grobnice drugova palih,
Po krvi, po kostima ljudskim umorne noge gaze.

Svud se crvene ciklame. K'o crveni znaci niču,
Na groblju drugova palih, sinova zemlje svoje,
Svuda se širi miris, slobode nam donosi dane,
Grobovi ovi svijetli k'o simbol pobjede stoje!

Crvene se svuda ciklame. Udišemo miris vreli,
Slobodu stvaramo sebi, sred krvi, pjesme i boja.
Na groblju boraca palih šumsko je niknulo cvijeće,
Na groblju boraca naših ciklamama ne zna se broja!«⁸

Osim ovih manje više uspjenih ili neuspjenih ulaženja u lirsko doživljavanje heroike onih dana, ima pokušaja i epske obrade tragedija na području Slavonije. Jezikom i tonom naše starije romantičarske poezije pjesnički je zahvaćeno divljanje njemačkih osvajača. Neka mjesta u ovoj pjesmi — navodim je u cjelini — djeluju sugestivno, naročito ona u kojima se nastoji ući u psihološka preživljavanja čovjeka kojemu su ubili porodicu. Jednostavnim poetskim sredstvima dana je ovdje intonacija strave, gluhoća iščekivanja, nesreće i jezovitost događaja:

Prešli dani iskušenja
nova nada duše zgreva
idu čete partizana
i pjesmu za pjesmom pjeva.
Samo jedan drugar mladi,
mutna oka, blijeda lica,
ćuti tužan, neveseo,
sred pjesama pošalica.
Sa svih strana zapitkuju
i sa njim se svako šali,
pitaju ga što je tužan —
pitaju ga za čim žali.
»De, olakšaj srcu svome,
povjeri nam tajnu tvoju
to će lijepa priča biti,
pričaj, družo Radivoju!«

Tad Radivoj mahnu rukom:
»Ispunit ću vašu želju,
Al' u tom će i kraj doći
Ovoj priči i veselju.
Krvava je priča ova
I žalosna tajna moja.
To je bilo poslije onog
Na Kozari strašnog boja.
Neprijatelj bješe jači,
Mi morasmo dalje ići
Ja riješih na rastanku
Časkom svome domu stići.
Kuća mi je ukraj puta,
Stegoh pušku malo bolje
I još uzeh dve tri bombe —
Može doći do nevolje.

Stigoh kući — ali kasno!
 Tamo bjehu već barbari.
 Evo prve strašne slike:
 obješen mi babo stari.
 A na pragu jao bože,
 sva u krvi nana leži!
 I slabačkim glasom reče:

Kad pogledah ukraj sobe
 moje srce steže rana —
 kao da su u gostima
 piju vino šest germana.
 Tad mi krvca nali oči
 i ja riknuh punih grudi:
 »Oprostite mile duše,
 u pakao vi neljudi!«
 Te ubacih jednu bombu
 posred ove rulje klete,
 i ni jedan od germana
 ne umače od osвете.
 Iz mog doma porušena
 dim se vinu u visinu,
 i dok plamen sve proguta,
 ja umakoh u planinu.

»Radivoje, sine bježi!«
 A u sobu kada stupih
 izluditi tada htjedo'
 pored moje mrtve ljube
 leži naše mrtvo ćedo.
 I ono se nevinašće
 već rastalo s ovim svijetom.

Ne da sklonim pustu glavu,
 nisam samo ja na svijetu,
 već i dalje da produžim
 strašnu kaznu i osvetu.«
 Kad Radivoj svrši priču
 a u četi tajac nastaj,
 niko ništa ne govori —
 i disanje ko da zasta.
 Ali poslije jednog trena
 zagrmije svi iz glasa:
 »I mi ćemo s tobom družje,
 u osvetu svakog časa.
 U osvetu za sve žrtve
 što su pale za slobodu
 u osvetu za čast doma,
 junačkome svome rodu!«⁹

Motivika ovih pjesama potaknuta spoznajom životne zbilje i razganjanjem plamena Revolucije, pulsira dinamikom i tragičnošću onih krvavih i epskih dana. Stvarane bez literarnih pretenzija, u jednom sudbonosnom historijskom trenutku za naše narode, ove su pjesme bile potreba svojeg vremena, jer su mogle, nabijene varnicama stvarnosti i njezine fiksacije — odigrati pionirsku ulogu u razmahivanju borbe u slavonskim krajevima. Iako u većini nevješta, naivna u primitivnosti, nedotjerana u izrazu, mogla je ova pjesma djelovati impresivno, jer je bila upućivana ljudima, koji su se možda, prvi put susretali s literarnim proizvodima. Jednostavna, govorila je jednostavnim ljudima, od srca srcu.

I danas ona mnogo govori. Sva je ona jedna velika oporuka o čuvanju slobode nastale na krvi jedne generacije, odgojene u strasnoj ljubavi prema domovini. Sva je pjesma memento pokoljenjima kako se bori i umire, memento da se ne opetuju strašne nesreće naše prošlosti. Nastala sva u retorti jednog revolucionarnog vremena, odgovorila je ona zadacima svojeg vremena: politički odlučno, dijalektički mudro, klasno svijesno.

Kroz tu prizmu valja i gledati na pjesničke pokušaje slavonskih partizana. Oni se nisu borili samo duhom oružja već i oružjem duha,

snagom — makar i malene — pjesničke riječi. Ako nisu postali umjetnici riječi, postali su graditelji života. A o tome svjedoče i njihove pjesme.

One su doprinos toj izgradnji novoga svijeta, i to je ujedno i najviši domət pjesničkih pokušaja slavonskih partizana.

BILJEŠKE

- ¹ »Slavonski partizan« donosio je reportaže iz borbe, izvještaje o radu narodnih odbora u Slavoniji, kao i literarne priloge boraca. Njegov prvi urednik bio je Karlo Mrazović. Početni tiraž iznosio je 200 primjeraka, a zatim je ubrzo rastao i već u toku rata dosizao 3.000 primjeraka. »Slavonski partizan« je 1943. godine promijenio ime u »Glas Slavonije«.
- ² Pjesma je štampana u »Mladom borcu«, 1943. broj 3; za mjesec juni. Potpisana je skojevka T. »Mladi borac«, je bio list anđi fašističke omladine Slavonije.
- ³ Pjesmu su donijele »Džepne novine« krojačke radionice slag. III. sek. u broju 3., kao autor potpisana je Ć. Jelica. Brojevi »Džepnih novina«, pisani su rukopisom pa tako i ovaj broj. U pravopisu nisam ništa u ovoj pjesmi mijenjao — kao ni u ostalima — kako bi se vidjelo da su one izlazile ispod pera ljudi nevještih pisanju.
- ⁴ Autor ove pjesme je Tonka Palčec, bolničarka V. P. bolnice II. Pjesma nosi naslov: »Mrtvom drugu Stanku Bogojeviću«. Štampana je u »Slavenskom ranjeniku«, broj 1 od 20. XII. 1943. Ovo je samo fragment spomenute pjesme.
- ⁵ Toševac Slavko iz I. bataljona ispjevao je ovu pjesmu izašla u 16. i 17. broju »XVII. Udarne brigade«, 23. VI. 1944., pod naslovom »Palom borcu«.
- ⁶ XVIII. brigada izdavala je svoj list »Brigadir«. U njoj je izašla ova pjesma »Neznana humka« potpisana od Stanković Srećka. Na naslovnoj stranici jedva sam pročitao ime lista. Sve ostalo je izbrisano. Iz sadržaja lista može se zaključiti da je broj štampan u 1943. godini poslije kapitulacije Italije.
- ⁷ Pjesmu je ispjevala Anđelka Turčinović, a izašla je u »Kulturnim priložima« broj 3, za listopad 1943. Broj je bio posvećen dvogodišnjici narodnog ustanka u Slavoniji. Pjesma nosi naslov »Umro je borac«.
- ⁸ Autor pjesme je Anđelka Turčinović. Pjesma nosi naslov »Ciklame«. Izašla je u »Kulturnim priložima«, broj 3 za listopad 1943. Ovo je jedna od najljepših pjesama na koje sam naišao u partizanskim listovima. Ovdje nisam spominjao Josip Cazija, najboljeg pjesnika na slavonskom području za vrijeme rata, ali o njemu želim govoriti posebno.
- ⁹ Pjesma nosi naslov »Osvetnik«. Spjevala ju je Zupković Danica, seljanka. Ođštampana je u »XVII. Udarnoj brigadi« broj 16—17 od 23. VI. 1944.

SLAVONIA FOUGHT A GREAT BATTLE AND SANG...

The author describes the heavy offensives which were undertaken against the Slavonian partisans in the course of World War II, but says that in spite of very rough conditions of partisan life, on the liberated territory, life was restless and breathless there. Much was done in all fields with the aim to restore the ruins and to start a new life. Although the battlefield swayed to and fro no actions whatever stopped. Everybody acted just as bravely, stubbornly and invincibly on the battlefield as in the background. In the midst of war thunder and destruction very much has been done in cultural and educational affairs. Cultural teams, singing clubs, theatre companies were created, courses for illiterates, elementary schools, homes for culture were opened. The most significant role was played by the press in developing the struggle and in strengthening the fighting spirit of the partisans and the people. Numerous newspapers were started in which partisans

and their chiefs took part. Thus the paper »Slavonski partizan« started in January, 21th 1942 for the first time on Slavonian territory. The first edition was printed with only 200 copies but during the war already the number of 3000 copies was reached. In 1943 this paper changed its name into »Glas Slavonije« (The voice of Slavonia) and it remained till today the main organ for Osijek and Slavonia.

The saying »inter arma silent Musae« did not come true at the time of our liberation struggle. Besides some outstanding poets who in the ranks of the liberation army continued to create poesy, thousands of partisans appeared who after having overcome the elements of writing have left for a moment or two their guns and rifles and changed them with their pens. A flood of verses flowed upon themes like »forest«, »guns«, »struggle«, »death«, and started in these days. Numerous literary experiments written by simple people are scattered in various papers and pocket-newspapers which are now kept in the museum (See fig. 1—4). They are all vividly proving the tendency of the partisans to utter their feelings and thoughts about the horrors of the time, about patriotism, the people, Tito, honour, sacrifices and blood, about liberty, truth and justice, treachery and violence. These poetical creations are all pregnant with the heavy fate of our country and life at that time.

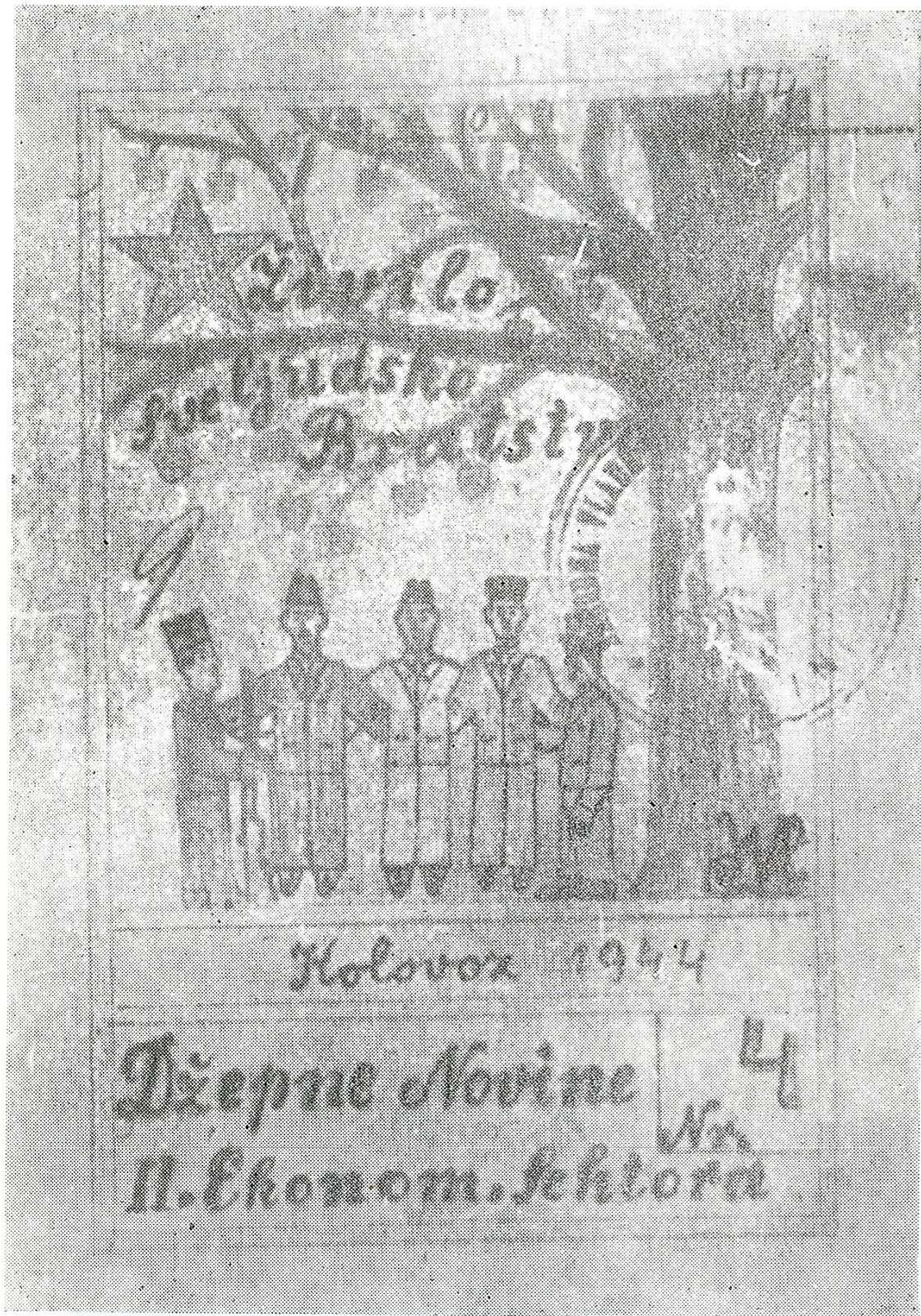
Although not even a mild criterion may be applied to those verses from the standpoint of literary history they still have a certain charm and give a powerful impression as historical documents of the most significant epoch of our national life. One can feel reading them that these poems with their belligerent contents acted as signposts because they were so full of enthusiasm, selfsacrifice, political brightness, class-conscienceness and a strong belief that in the individual there lies the power of the whole nation.

Texts of title pages belonging to fig. 1—4:

- 1 The last minutes of fascism Nr 10
The working group, Paučje
- 2 Long live the universal brotherhood
August, 1944 Nr 4
Pocket-book
Economic Sector II
3. Pocket newspaper
of the Tailor's workshop
Magazine of Economic Sector III
- 4 Long live the Antifascist Council
of the Yugoslav National Liberation
Nr 11 October 1944
Pocket Newspaper
Economic Sector II

Sl. 1.

Sl. 3

